

СВОБОДА ГРОМАДЯНИНА: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

FREEDOM OF CITIZEN: INTERNATIONAL-LEGAL ASPECT

Машталір Х.В., к.ю.н.,
старший викладач кафедри права*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С.З. Гжицького*

Статтю присвячено вивченню свободи громадянина в контексті її забезпечення на міжнародному рівні, визначено загально-правові та філософсько-правові штрихи розуміння свободи особистості. Узагальнено та систематизовано міжнародний досвід реалізації свободи державою. Історична вісь розвитку джерел прав та свобод особи є радше урівненням людей як формально (юридично) вільних особистостей. Саме за допомогою механізму права невільна маса осіб поступово перетворюється на незалежних індивідів. Таким чином, характер розвитку прав людини, безумовно, визначається рівнем розвитку прав у відповідному суспільстві.

Права та свободи громадянина та громадянина після їх проголошення французькою Декларацією (1789 р.) набули міжнародного значення та рівня світового імперативу для гуманізації суспільних і державних порядків. Фактично ця Декларація, зазнавши чималого впливу англосаксонської традиції щодо прав, Декларації незалежності США та Конституції США, сама глибинно вплинула на процес усунення диктатури, поширення визнання і захисту прав і свобод особистості та громадянина. Похідний розвиток теоретично-практичної галузі права особистості та громадянина, правової держави, верховенства права відчуло й продовжує відчувати глобальний вплив зазначеного історичного документа.

Так чи інакше, під впливом провідної європейської політико- і філософсько-правової думки природно-правові ідеї рівності людей поступово поширюються і на теренах незалежної України. Враховуючи інтегральні процеси нашої країни до міжнародного простору, дослідження свободи громадянина в контексті міжнародного досвіду її забезпечення є досить актуальним. Як свідчить вивчення наукових джерел, значний внесок у дослідження проблематики свободи громадянина вклали такі вчені та філософи: Ф. Бенуа-Ромер, Н. Бердяєв, Т. Карпейль, Ю. Кравченко, І. Лукашук, Р. Мюллерсон, М. Черкес та ін. Проте в контексті міжнародного права та міжнародного досвіду зазначена проблематика досліджена не повною мірою та потребує більш ширшого аналізу та дослідження, що й зумовило вибір теми наукової розробки.

Ключові слова: держава, міжнародне право, свобода, громадянин, філософія права.

The article is devoted to the study of civil liberty in the context of its provision at the international level, identifies the legal and philosophical and legal touches of understanding individual freedom. The international experience of realization of freedom by the state is generalized and systematized. The historical axis of development of the sources of human rights and freedoms is rather the equation of people as formally (legally) free individuals. It is through the mechanism of law that the unfree mass of persons is gradually transformed into independent individuals. Thus, the nature of the development of human rights is certainly determined by the level of development of rights in the society.

The rights and freedoms of the individual and the citizen after their proclamation by the French Declaration (1789) acquired international significance and the level of world imperative for the humanization of public and state order. In fact, this Declaration, having been heavily influenced by the Anglo-Saxon tradition of rights, the Declaration of Independence and the US Constitution, has had a profound effect on the abolition of dictatorship, the recognition and protection of individual rights and freedoms. Derived development of the theoretical and practical branch of the law of the individual and the citizen, the rule of law, the rule of law has felt and continues to feel the global impact of this historical document.

One way or another, under the influence of leading European political and philosophical and legal thought, natural and legal ideas of human equality are gradually spreading to the territory of independent Ukraine. Given the integrated processes of our country to the international space, the study of civil liberties in the context of international experience in ensuring it is quite relevant. According to the study of scientific sources, the following scientists and philosophers have made a significant contribution to the study of the issue of civil liberty: F. Benoit-Romer, N. Berdyayev, T. Carpeil, Y. Kravchenko, I. Lukashuk, R. Muellerson, M. Cherkes and others. However, in the context of international law and international experience, this issue is not fully explored and requires a broader analysis and research, which led to the choice as a topic of research.

Key words: state, international law, freedom, citizen, philosophy of law.

Будь-яка держава (в умовах відкидання претензії на тоталітарне управління) зобов'язана визнати свободу людини як таку, що першопочатково належить людині як духовній істоті. У цьому прихована різниця розуміння свободи у християнський період історії від її розуміння в античному греко-римському світі [2, с. 72].

Проблематичність внутрішньодержавної стабільності, не кажучи про демократизацію держави загалом, набуває актуальності в умовах конфліктності соціальної динаміки з негативною тенденцією. Передусім це базується на прірві між темпами економічного розвитку та репресованою соціальною модернізацією, як і, зрештою, між політичними інтересами владних інститутів і соціальними інтересами народу тощо. У цьому контексті вважаємо необхідним визначити такі категорії: «свобода особистості», «свобода громадянина», «свобода суспільства», «свобода держави», «трансформація свободи в державотворення» та ін.

У Статуті ООН прописане таке положення: «Ми, народи об'єднаних націй, сповненні рішучості захистити майбутні покоління від нещодо війни, котра двічі протягом нашого життя завдала людству нищівного горя, і знову

утвердити віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особистості, у рівноправність чоловіків і жінок і в рівність прав великих та малих націй, і створити умови, в котрих дотримуватимуться справедливості і повага до обов'язків, похідних від договорів та інших джерел міжнародного права, і сприяти соціальному прогресу та покращенню умов життя при великій свободі...» [9, с. 284]. Світова спільнота пробує поєднати проблематику забезпечення миру з тематикою утвердження ідеї прав і свобод особистості та громадянина. Беручи до уваги неспроможність жодної держави стабільно розвиватися у світовому масштабі поза врахуванням прав і свобод людини, міжнародна спільнота уможливила своє «втручання» з питань захисту та забезпечення прав і свобод особистості в діяльності держави, котра не дотримується загальноприйнятих основ світової співпраці. Зокрема, про це чітко зазначається в преамбулі Загальної декларації прав людини 1948 року [3].

Ідея невід'ємних і неподільних прав особи, виходячи з її власної гідності, актуальна та загальноповинна в умовах сучасних глобалізаційних процесів, як і відновлення дискурсу стосовно юридичної природи та юридичного

значення права в міжнародному праві загалом (навіть попри те, що такі дискурси розпочинаються з наявності різноманітних шкіл щодо трактування терміна «право»). Не до кінця вирішеним залишається питання щодо імплементації міжнародно-правових норм, котрі тією чи іншою мірою стосуються прав людини, у внутрішні законодавчі акти певної держави, як і відповідних санкцій у разі невиконання таких норм [11, с. 74–76]. Однак попри дисбаланс у вирішенні проблеми захисту та забезпечення прав особистості, особливо стосовно їхнього юридичного характеру, сучасне міжнародне право створило галузь, предметом якої безпосередньо є міжнародні відносини в межах основних прав і свобод людини [11, с. 238].

Стаття 9 Конституції України передбачає: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства» [6]. Окрім того, зазначені в Конституції положення передбачаються і Законом України «Про міжнародні договори України». Це стосується «встановлення порядку укладення, виконання і денонсації міжнародних договорів України з метою належного забезпечення національних інтересів, здійснення цілей, завдань та принципів. До нормативних документів щодо захисту і забезпечення прав і свобод людини, визнаних Україною, належать: Загальна Декларація прав людини 1948 р.; Міжнародний пакт про громадянські й політичні права; Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р.; перший та другий факультативні протоколи до Міжнародного пакту про громадянські й політичні права; підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1989 р.; Паризька хартія для нової Європи 1990 р.; документи Копенгагенської 1990 р. і Московської 1991 р. нарад-конференцій з питань людського виміру; Європейська конвенція про захист прав і основних свобод 1950 р.; Мінімальні стандартні правила поведінки з ув'язненими, прийняті Конгресом ООН, із запобігання злочинності й поведінки з правопорушниками 1955 р.; Кодекс поведінки службових осіб з підтримання правопорядку, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН у 1979 р.; Конвенція проти тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання 1984 р.; Звід принципів захисту всіх осіб, що підлягають затриманню або ув'язненню, в якій би то не було формі, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН у 1989 р.; Основні принципи застосування сили і вогнепальної зброї службовими особами для підтримання правопорядку, прийняті 8-м Конгресом ООН із запобігання злочинності й поведінки з правопорушниками у 1990 р.; Стандартні мінімальні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням, прийняті 8-м Конгресом ООН із запобігання злочинності й поведінки з порушниками у 1990 р., та чимало інших.

Сюди також належать такі нормативні документи, як рішення ЮНЕСКО, ОБСЄ, рішення Європейського суду тощо.

У Декларації незалежності США, виданій Другим Контиентальним конгресом північноамериканської колонії Великої Британії та прийнятій 4 липня 1776 р., записано: «...усі люди створені й усі вони були обдаровані своїм Творцем невід'ємними правами, до яких можна віднести життя, свободу та прагнення до щастя» [9, с. 317]. Із зазначенням природності людського прагнення до політичної незалежності визнається, що підстави для досягнення такої мети мають бути досить вагомими та недвозначними. Цей документ проголошував вільність і незалежність тридцяти колоній у Північній Америці, котрі стали повноцінними державами й анулювали всі політичні зв'язки з Великою Британією.

Документальна пам'ятка Великої французької революції, прийнята 26 серпня 1799 р. постановою Французьких

Національних зборів як Декларація прав людини і громадянина, стверджує: «Метою будь-якого державного ладу є забезпечення природних прав особистості, якими є свобода, власність, безпека та опір гнобленню» [5, с. 243]. Генеральний акт Брюссельської конференції 1890 р. утвердив зобов'язання держав, котрі підписали договори про співпрацю, розробити та прийняти на національному рівні закони, які передбачали би кримінальну відповідальність за насильницьке захоплення полонених, як і низку заходів щодо знищення работоргівлі тощо.

Ю. Кравченко зазначає: «Із середини 19 століття права людини як конституційні права стають реальністю, тобто це ті свободи, імунітети, блага, на які кожна людина відповідно до визнаних сьогодні цінностей повинна мати можливість претендувати в суспільстві, в якому живе» [7, с. 287]. Дослідник поділив усі міжнародні документи з прав і свобод людини залежно від особливостей їхньої дії на чотири групи. Перша група об'єднує конвенції, які формулюють невід'ємні права та основні свободи людини. До неї належать документи, які об'єднуються в Білль про права особи. Друга група включає міжнародні угоди, спрямовані на попередження і покарання злочинів, що ведуть до грубих масових порушень прав людини. До цієї групи належать Конвенція про невикористання строку давності до військових злочинів проти прав людини від 26 листопада 1968 р. та Конвенція про попередження злочинів геноциду і покарання від 9 грудня 1948 р. Третя група об'єднує конвенції, призначення яких – захист конкретних груп населення, які потребують особливої турботи з боку держави. До таких міжнародних договорів, наприклад, можна віднести Конвенцію про права дитини (1989), Конвенцію про статус осіб без громадянства (1959), Конвенцію про охорону материнства (1962), Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації відносно жінок (1979). Четверта група включає конвенції, метою яких є захист індивіда від зловживання з боку державних органів і посадових осіб. Це такі документи, як Конвенція проти страти та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують людську гідність, видів поведінки і покарання від 10 грудня 1984 р., Женевські конвенції 1949 р. про захист жертв війни, додаткові матеріали до них. До цієї групи необхідно додати також документи, які передбачають можливість для окремих осіб домагатись розгляду їхніх скарг (петицій) на свій уряд у міжнародні органи (Факультативний протокол) [7, с. 288–302].

Цивілізованість держави проявляється передусім у дотриманні основних прав і свобод, проголошених Загальною Декларацією Організації Об'єднаних Націй, котра фактично утвердила засади, до яких скерувала прагнення будь-якої держави, що хоче долучитися до світової спільноти. Намагання опертися на ці засади призвело до створення 5 травня 1949 року Ради Європи. Одним із найбільших успіхів Ради є, безумовно, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (основа для роботи Європейського суду з прав людини). Мета Ради Європи – досягти більшої єдності між її членами для захисту та впровадження ідеалів і принципів, які є їхньою спільною спадщиною, і сприяння їхньому економічному та соціальному прогресові. Рада Європи передбачає: захист демократії і верховенства закону; захист прав людини, особливо стосовно соціальних прав та лінгвістичних прав меншин; поширення ідей європейської культурної ідентичності й різноманітності; розв'язання проблем, що з ними стикається європейське суспільство, включаючи дискримінацію, ксенофобію, екологічні загрози, СНІД, наркотики та організовану злочинність; заохочення стабільності демократії шляхом реформ [1, с. 16–17].

Спіраючись на положення Загальної Декларації, було сформовано відповідну конвенцію прав людини (1950 р.). У такий саме спосіб було утверджено загалом ефективний регіональний механізм щодо захисту та прав і сво-

бод людини. Це означало, що всі держави-члени Ради Європи визнавали належність кожній людині низки прав та особистих свобод. Європейська конвенція простежує трактування основних прав і свобод як засадничих принципів справедливості та миру у світі, котрі реалізовуватимуться виключно через демократизацію суспільства та дотримання прав і свобод особистості та громадянина. Заради сприяння реалізації головних соціальних прав і свобод, їхньому захисту та забезпечення на засіданні Ради Європи 18 жовтня 1961 р. було прийнято ще одну конвенцію (Європейська соціальна хартія, що набула чинності 26 лютого 1965 р.), яка в межах міжнародного права передбачала гарантію прав людини, що стосувалися її соціального життя, а зокрема: право на працю (стаття 1); право на справедливі умови праці (стаття 2); право на безпечні та здорові умови праці (стаття 3); право на справедливу винагороду (стаття 4) та ін.

Слід наголосити, що окремі держави цю Конвенцію використовували як основу для внутрішнього законодавства. Положення хартії не ламають загальної системи національного законодавства щодо прав і свобод особистості та громадянина, натомість забезпечують гарантію їх міжнародного захисту і права на оскарження, що існує у правовій державі.

Досліджуючи засади Європейської конвенції з прав людини, можна простежити певні характерні особливості, навіть стосовно Загальної Декларації. Як зауважує І. Лукашук, на відміну від Декларації (в якій подані рекомендації щодо поваги прав і свобод людини) у Конвенції присутні вимоги та обов'язки держав не посягати на універсальні права, якщо ті права та свободи похідні від традицій і відповідного рівня розвитку європейської спільноти. Таким чином, міжнародно-правові обов'язки, в яких розвиваються і конкретизуються засади вияву поваги до прав особистості, набувають трактування як міжнародні стандарти у сфері прав і свобод особи [8, с. 302]. Простежити значення прийнятої у 1961 році Європейської соціальної хартії та її ефективність можна через ті внутрішньодержавні зміни, котрі відбуваються внаслідок внесення змін у національне законодавство з метою формування сприятливих умов для ратифікації Хартії.

З 1989 року діє Європейська конвенція щодо запобігання катуванням чи такого відношення до особистості, яке призводить до приниження гідності людини чи її нелюдського покарання. Мета цієї Конвенції передбачає додатковий захист і забезпечення прав свобод для позбавленої волі осіб, котрі з різних обставин піддавалися нелюдським катуванням, змушанням, приниженню їхньої гідності тощо. У 1975 р. на засіданні представників держав Європи, США та Канади було прийнято Заключний акт наради (Гельсінської) щодо безпеки та співробітництва, в якому були накреслені головні шляхи подолання протистояння, що виникло внаслідок відносин держав-учасниць у минулому та скерування їх до покращення відносин. Із переходом від тоталітаризму до демократії в державах Східної Європи, зокрема, виникає необхідність у таких інституціях, які би сприяли подальшому інтеграційному процесу НБСЄ. Це призвело до перейменування Наради з безпеки і співробітництва в Європі в Організацію з безпеки і співробітництва в Європі (у 1994 р.) на саміті в Будапешті, котра в січні 1995 року набула статусу міжнародної організації. Фактично це організація, до складу якої входять 56 держав Європи, Центральної Азії, Західної Америки. Головними її завданнями є недопущення конфліктів, врегулювання і ліквідація їх наслідків [10].

Під час зустрічі в Парижі у 1995 р. держави-члени ОБСЄ прийняли Пакт щодо стабільності в Європі, відповідно таким чином на ініціативу Європейського Союзу від 1994 р. Теоретично цей Пакт містить політичну декларацію і перелік двосторонніх угод, договорів, доповнених

переліком додаткових заходів, підтримуваних Європейським Союзом. Зокрема, в ній йдеться про те, що стабільна Європа – це та, котра передбачає повагу до прав людини, в тому числі стосовно осіб, які належать до національних меншин.

Механізми захисту та забезпечення прав і свобод людини, зафіксовані в

конвенціях, набувають властивих юридичних формул, унаслідок чого це уможливує їх включення в національне юридичне законодавство. Це, власне, передбачено Статтею 3 Конституції України, в якій записано, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищими соціальними цінностями. Крім того, простежено тенденційність розвитку міжнародних відносин у теперішніх умовах, що відображено через появу нових форм міждержавного співробітництва. Таким чином, попри регіональні та «універсальні» організації, створюються так звані субрегіональні (зокрема, Центральноєвропейська ініціатива 1989 р.; Організація чорноморського економічного співробітництва 1998 р.). Тобто Україна в таких сприятливих обставинах співпрацює, окрім політичної та економічної сфер, і у сфері захисту та забезпечення прав і свобод людини.

Механізм реалізації захисту прав і свобод людини та громадянина повинен містити такі елементи: гарантії здійснення прав людини, юридичні елементи механізму реалізації (норми, факти, правовідносини), процес фактичного втілення можливості та необхідності в дійсність, умови і фактори такого процесу. Аналізуючи зазначені елементи в динаміці, ми виявили, що реалізація прав і свобод людини і громадянина, як і будь-яка інша діяльність, характеризується процесом, елементами якого є три стадії: правовий статус, правові відносини, користування певними благами [12, с. 352].

Взагалі, розвиток українського суспільства та держави на сучасному етапі має динамічний характер, що характеризується зміцненням основ громадянського суспільства та забезпечення реалізації та захисту прав людини. Необхідність вітчизняного дослідження реалізації та захисту прав людини і громадянина зумовлена ще й інтеграційними процесами в Україні. Однозначно це тягне за собою вимогу імплементації до вітчизняного законодавства європейських стандартів і насамперед стандартів у галузі прав людини.

До проблем реалізації та захисту прав людини і громадянина в Україні можна віднести:

- низький рівень правової культури і правової свідомості переважної більшості членів нашого суспільства;
- незадовільний рівень зовнішнього виховного впливу на кожну людину з боку суспільства та самовиховання за наявності в багатьох людей реального відчуття власної честі та гідності;
- низький рівень дотримання правопорядку (законності) в житті суспільства і держави та беззастережної відповідальності кожної без винятку особи перед собою й оточенням за процес і результати своєї діяльності;
- нерівноправність гілок та органів державної влади та недосконалість функціонування місцевого самоврядування територіальних громад у реальному житті;
- низький рівень професіоналізму у сфері політичного та державного менеджменту і його виняткова залежність від особистих й групових (кланових) інтересів;
- відсутність чіткої структурованості громадянського суспільства і громадського контролю за діяльністю всіх органів державної влади;
- високий рівень корупції на всіх рівнях і шаблях державного і суспільного життя та відсутність політичної волі в його зменшенні;
- відсутність прямої обопільної залежності між людиною і громадянином та державою і суспільством [14, с. 28].

Реалізація на практиці конституційного правоположення про права людини як найвищої соціальної цінності передбачає стійкий економічний розвиток країни, наявність чіткої державної політики, яка є зорієнтованою на забезпечення прав і свобод людини. Світова практика свідчить, що перехідні періоди в розвитку держави і державності завжди були нестабільними, відрізнялись суперечністю громадських позицій і світоглядних орієнтирів. Саме в цих умовах порушення прав людини в Україні має системний характер та набуває ознак соціальної катастрофи. Реальне зменшення заробітної плати, охоплення бідністю широких верств населення, наявність пенсійного забезпечення, яке є нижчим, ніж встановлений рівень малозабезпеченості,

все більша комерціалізація здійснення таких життєво важливих конституційних прав, як охорона здоров'я та освіта, масові порушення виборчого права – все це є яркими свідоцтвами тотального порушення прав людини [13].

Підсумовуючи вищезгадане, варто зазначити, що рівень демократії в кожній конкретній державі міжнародна спільнота оцінює через стан реалізації прав людини, які відображають рівень демократії держави. Конкретно реалізація та захист прав та свобод людини і громадянина можлива лише через реалізацію верховенства права, який є основним у правовій державі та означає розбудову демократичної, незалежної держави та громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бенау-Ромер Ф., Клебес Г. Право Ради Європи. Прямуючи до загальноєвропейського правового простору. Київ : К.І.С., 2007. 252 с.
2. Бердяев Н. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии. Москва : АСТ, 2006. 320 с.
3. Загальна Декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
4. Закон України: Про міжнародні договори України від 29 червня 2004 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>
5. Карпейль Т. История Французской революции. Москва : Мысль, 1991. 575 с.
6. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. С. 141. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
7. Кравченко Ю.Ф. Свобода як принцип демократичної правової держави : монографія. Харків ; Нац. ун-т внутрішніх справ, 2003. 406 с.
8. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть : учебник. Москва : Волтерс Клувер, 2008. 432 с.
9. Международное право. Сборник документов. Москва : РИОР, 2009. 704 с.
10. Мюллерсон Р.А. Права человека: идеи, нормы, реальность : учебник. Москва : Юридическая литература, 1991. 160 с.
11. Черкес М.Ю. Міжнародне право : підручник. Київ : Алерта, 2009. 392 с.
12. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права, свободи та обов'язки людини та громадянина в Україні. Київ : Правова єдність, 2008. С. 352.
13. Пильгун Н.В. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина в контексті функціонування принципу верховенства права в Україні. *Науковий вісник Ужгород. нац. ун-ту*. 2014. Вип. 26. С. 40–43.
14. Сущенко В.М. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2012. Т. 129. № 2. С. 28–31.